

Georgia on my mind

Kaukasus är ett drömområde för många botanister. Sven Hansson tillhör de lyckliga som har varit där.

TEXT OCH FOTO: SVEN HANSSON

Att besöka Georgien och Kaukasus har länge stått på min önskelista. Området är synnerligen välkänt ur botanisk synpunkt och många är de arter som ursprungligen beskrivits därifrån, vilket framgår av att många arter har "georgica" eller "caucasica" i sitt vetenskapliga namn. Under sovjettiden var det inte möjligt att resa dit, men efter frigörelsen 1991 har förutsättningarna förändrats. När därför Mikael Hedrén, god vän och forskare i Lund, fick en inbjudan våren 2005 att besöka landet tillsammans med följeslagare gick en gammal dröm i uppfyllelse. Med på resan var även Sven Birkedal, Sofie Nordström och David Ståhlberg, de två sistnämnda doktorander vid Lunds universitet. Vår värd och guide var Maia Akhalkatsi som är avdelningschef på georgiska vetenskaps-

akademien, och liksom vi speciellt intresserad av vilda orkidéer. Men det var inte bara orkidéer som skulle beses, det finns många andra intressanta växter i området.

Som ett led i Mikael's forskning inom släktet handnycklar *Dactylorhiza* ville vi ha svar på några frågor: Finns *D. armeniaca*, som vi sett i nordöstra Turkiet (se SBT häfte 2, 2004), även i Kaukasus? Ser *D. euxina* likadan ut på locus classicus i Kaukasus som i Turkiet? Finns *D. incarnata* och *D. maculata* / *fuchsii* i Georgien? Dessa arter har varit inblandade i utvecklingen av nya arter inom släktet *Dactylorhiza* och det förelåg osäkra uppgifter om de finns i landet eller inte.

Georgien, med en yta på knappt 70 000 kvadratkilometer (en sjundedel av Sveriges), har en befolkning på cirka 5,5 miljoner. Huvudstad är Tbilisi med 1,5 miljoner innevånare. Landet har en mycket blodig och orolig historia och har genom historien invaderats av ryssar, turkar, perser och greker. Namnet kommer från den grekiska tiden och har ingenting med Sankt Georg

Figur 1. Kazbek, vars topp ligger 5 033 meter över havet, från vårt sovrumsfönster på Kazbeks ekologiska station.

Figur 2. Georgian Military Highway går över Kaukasus till den ryska sidan.

att göra. Georgien har inte full kontroll över sitt territorium och Abchazien i nordväst har med rysk hjälp förklarat sig autonomt och dit släpps inte utlänningar in. Det har också varit oroligheter i Sydossetien, men där är det i dagsläget lugnt. Men av nämnda skäl kan man inte färdas på egen hand i landet, utan man måste ha guide. Städer, gator och vägar är i uruselt skick som ofta är fallet i gamla Sovjetunionen. Stora hål i vägbanan är legio och ömsom körde vår chaufför till höger ömsom till vänster på vägen och stundom med två hjul utanför vägbanan. Vid skilsmässan från Sovjetunionen drabbades landet av energikris, vilket bland annat tar sig uttryck i att el och vatten stängs av mellan klockan tre och sju på morgonen. Landet har orienterat sig mot väst och USA och stora plakater med foto av Georg Bush kunde beskådas i Tbilisi som ett minne av hans besök där i maj 2005. US-dollar verkade vara den enda främmande valuta man var intresserad av.

Georgien har två stora bergskedjor, Kaukasus i norr och Lilla Kaukasus i söder mot turkiska gränsen, och däremellan ett lågt bäcken där landets jordbruk företrädesvis bedrivs. Kaukasus består egentligen av tre bergskedjor som bakats ihop till en. Den högsta toppen, Elbrus på 5642 meter över havet, ligger på ryska sidan, men även Georgien har ett par toppar över 5000 meter. Nederbörden är hög, speciellt i bergen och i väster, och detta i kombination med kalkhaltiga bergarter gör att landet är synnerligen

grönt och skönt, ett av de vackraste länder jag sett. Georgien är kristet och den georgiska kyrkan är en av de äldsta kyrkorna. Man har ett eget, mycket sirligt och vackert alfabet. Georgien är också utpekad som vinets vagg och rödvinerna är lätta, ofta litet söta och mycket lättdruckna.

28 juni. Avfärd från Kastrup mot Prag efter diverse förvecklingar. Vi hade gjort ombokningar som inte hade gått igenom, planet var överbokat och vi höll på att inte komma med. Planet blev försenat och det var nätt om tid i Prag för byte av plan till Tbilisi. Vi kom emellertid med och landade i Tbilisi vid 17-tiden och konstaterade när vi passerade passkontrollen att vi i egenskap av EU-medborgare inte behövde köpa visum, vilket vi hade trott. Men vårt bagage kom inte, det hade fastnat i Prag och där stod vi utan bagage och nästa plan från Prag kom först om fyra dagar. Detta ledde förstås till vissa praktiska problem och vi fick köpa t-shirts, strumpor etc. på marknaden för en billig penning. Vid utpasseringen väntade Maia och vår chaufför Malkaz samt den Ford Transit som vi färdades i under vår vistelse. Malkaz är egentligen universitetslärare i geografi, men förlorade sitt arbete när anslagen till universiteten skars ned kraftigt i samband med Sovjetunionens sammanbrott. Detta är ett öde som drabbat många akademiker även i Ryssland. Vi kördes till den lägenhet som vi bodde i under vår vis-

Figur 3. Locus classicus för *Dactylorhiza euxina* i Dzvrts Ughelt. I bakgrunden röda mattor av *Primula auriculata*.

telse i Tbilisi. Lägenheten ägdes av Tina, en trevlig äldre dam som är änka efter en professor i botanik. Vi pratade med henne på tyska.

29 juni. Vackert väder och varmt, men inte stekhett. Vi hämtades vid niotiden av Maia och Malkaz och färden ställdes norrut mot Mtscheta och Bazaleti. Landskapet var böljande med ädellövskogar och torrängar. Längs vägen såg vi stockrosor *Alcea* och den i Sverige numera så populära stäpps salvian *Salvia nemerosa* som växte överallt längs vägar och på torrängar. Torrängsfloran var över huvud taget mycket rik och vi fann bland annat salepsrot *Anacamptis pyramidalis*. I skogsterräng såg vi fyra arter skogsliljor (*Cephalanthera damasonium*, *C. rubra*, *C. longifolia* och *C. caucasica*). Alla utom den röda skogsliljan var dock överblommade. Vi såg också knipprötterna *Epipactis helleborine*, *E. persica* och *E. microphylla*. Av dessa blommade endast skogsknipproten, de övriga stod i knopp. På eftermiddagen besökte vi den lilla vackra Bazaletisjön och på fuktängar i området såg vi *Orchis pseudolaxiflora*, en nära släkting till vår kärnnyckel. Mot kvällen återvände vi till Tbilisi.

Figur 4. *Dactylorhiza urvilleana* har uppstått genom hybridisering mellan *D. euxina* och *D. fuchsii* / *saccifera*.

Figur 6. *Lilium caucasicum*, en starkdoftande lilja på ängen invid Kazbeks ekologiska station.

30 juni. Detta skulle bli en spännande dag. Vi skulle färdas längs Georgian Military Highway upp till Kazbek i hjärtat av Kaukasus. Denna väg är den enda något så när farbara vägen från Georgien över till Ryssland och Tjetjenien (figur 2). Nära ryska gränsen är den dock i dåligt skick. Det är gott om tung långtradartrafik på vägen och man såg många lastbilar med "RUS" och "AZ" på registreringskylten. Vårt första stopp var vid en vacker slätteräng söder om Ananuri där vi såg ett flertal överblommade krutbrännare *Neotinea ustulata*. *Orchis coriophora* stod däremot fortfarande i blom. På ängen växte också aftonstjärnesläktingen *Ornithogalum*

Figur 5. *Dactylorhiza euxina* är den ena föräldraarten vid bildandet av allotetraploiderna *D. armeniaca* och *D. urvilleana*.

magnum samt den småblommiga korsgentianan *Gentiana cruciata*. Efter att ha passerat den välkända fästningen vid Ananuri nådde vi så småningom högre höjder och därmed den första, mycket rikliga lokalen för *Dactylorhiza urvilleana*. Guldzalean *Rhododendron luteum* mötte oss nu också på de gröna fjällhedarna.

Vi klättrade nu allt högre och vid horisonten syntes höga, snöhöljda bergstoppar. Vi stannade vid ett anskrämligt monument, typiskt för sovjet-tiden, som rests 1984 till minne av den tvåhundraåriga vänskapen mellan de georgiska och ryska folken. Ryssarna visade dock sin vänskaplighet på ett märkligt sätt genom att invadera Georgien 1922. Georgierna låter monumentet sakta förfalla vilket visar vad de tycker om det. Sluttningen nedanför monumentet var synnerligen intressant och här fann vi *Dactylorhiza urvilleana* och *D. euxina* (figur 4 & 5). Den högväxta veronikan *Veronica gentianoides* växte också nära monumentet. Vid en bäck litet längre ned fann vi både *Dactylorhiza armeniaca* och en ljusröd form av *D. incarnata*. Redan här kunde vi således räta ut två av våra frågetecken. På samma lokal hade vi såväl allotetraploiden *D. armeniaca* som dess båda föräldrar *D. euxina* och *D. incarnata*.

Vi fortsatte nu uppåt till ett pass på cirka 2400 meters höjd där locus classicus för *D. euxina* anses ligga (figur 3). Underbart vackra fjällängar mötte oss, ställvis röda av alpina primulor. De alpina primulorna är bland de vackraste av alla fjällväxter och här hade vi två arter, den högvuxna *Primula auriculata* och den lågvuxna *P. algida*. *Dactylorhiza euxina* såg likadan ut här som i Turkiet, så här kunde vi räta ut ytterligare ett frågetecken.

Vädret försämrades nu, vi fick en kraftig regnskur, så någon fotografering blev det inte. En bit norr om passet passerade vi en märklig plats där kalkhaltigt vatten sprang ur klippan och avlagrat en vit fällning över klippväggen på samma sätt som i Pamukkale i södra Turkiet. Vi anlände till Kazbeks ekologiska station i skymningen. När vi kom ur bilen slog en stark doft emot oss, det var den praktfulla gula liljan *Lilium caucasicum* (figur 6) som doftade så starkt. Maia gjorde succé vid middagen genom att ta

Figur 7. Praktbetonika *Stachys macrantha* växte på fjällängarna vid Kazbek.

fram en medhavd plastdunk med mycket gott georgiskt rödvin från den egna vinodlingen.

1 juli. Vi vaknade i strålende sol och med en utsikt som tog andan av oss. På andra sidan dalen reste sig nämligen Kazbek (5 033 m ö.h.) med sin snöhöljda topp (figur 1). Enligt våra värdar hade vi verkligen tur med vädret, det är ofta molnigt och nederbördsrikt i Kaukasus. Man berättade att det föregående vinter hade fallit 7 meter (!) snö i en intilliggande dalgång och några byar hade måst undsättas med helikopter.

Vi började dagen med att besöka två mycket rikblommiga lokaler för *Dactylorhiza armeniaca* som låg alldeles söder om Kazbek. På den ena lokalen växte också honungsblomster *Hermium monorchis* och en grönvit nattviol, här benämnd *Platanthera montana*. På den andra

Figur 8. *Saxifraga cartilaginea* växte på klippväggar i Kaukasus.

lokalen växte en mycket vacker djupröd vedel, *Astragalus levieri*. Under dagen såg vi *D. armeniaca* på ytterligare fyra lokaler och *D. incarnata* på en lokal. Vi såg också underbara fjällängar med bland annat rosenkrage *Tanacetum coccineum*. I en dalgång såg vi den vita endemiska korsblommiga örten *Sobolewskia caucasica*, en stor sällsynthet. Vi körde fram till ryska gränsen som låg vid en smal hålväg. Våra värdar frågade om vi hade lust att fortsätta in i Ryssland, men det hade vi inte. Vi var nu bara fem mil från Beslan i Tjetjenien där den hemska terrorattacken mot en skola skedde året innan.

På kvällen gick vi igenom herbariet på den ekologiska stationen och det visade sig att *D. armeniaca* var insamlad flera gånger, men under olika vetenskapliga namn. Sista ordet kanske inte är sagt när det gäller det namnet på denna art.

2 juli. Åter en dag med vackert väder. Sven B var synnerligen belåten vid morgonkaffet och berättade att han och Mikael tagit en morgonpromenad upp till en slätteräng ovanför stationen och där funnit den vita *Traunsteinera sphaerica*, ett riktigt klipp. Denna växtplats kände inte ens våra värdar till. Efter frukosten blev det snabb promenad upp till det fina fyndet. Ovanför bredde utomordentligt rika alpängar ut sig med bland annat smörblommor, den vackra praktbetonikan *Stachys macrantha* (figur 7) och det rödblommiga linet *Linum hypericifolium*. På klippväggarna växte *Saxifraga cartilaginea* (figur 8).

Efter denna förmiddagsutflykt vidtog återresan till Tbilisi. Nu var det vackert väder i passet där locus classicus för *D. euxina* ligger och vi kunde ägna oss åt fotografering i denna fantastiskt vackra miljö. På ängarna växte även *Gentiana angulosa* (figur 9; mycket lik vårgentiana *G. verna*) och *G. pyrenaica*. Förvånansvärt att finna sistnämnda art så långt österut, men vi har sett den även i norra Turkiet. På nedfärden från passet beskådade vi också några vackra släktingar till vår kungsängslilja, nämligen *Fritillaria latifolia* och *F. lutea*. Vi anlände till Tbilisi vid mörkets inbrott, mycket imponerade av vad Kaukasus hade att erbjuda. Vi hade ju ändå bara sett en mycket liten del, det verkade ju finnas hur mycket spännande fjällväxter som helst.

3 juli. Efter en mycket varm natt anträdde vi färden mot sydväst och Bakuriani och Lilla Kaukasus. Denna bergskedja är en fortsättning på de turkiska Svartahavsbergen och vi har tidigare varit på den turkiska sidan gränsen. Under färden mot Bakuriani passerade vi Gori, Stalins födelsestad. Han föddes där som Iosif Vissarionovitj Dzjugasjvili. När vi kom söder om Bakuriani mötte underbara slätterängar fulla med *D. urvilleana*. Vi såg också den gula liljan *Lilium szovitsianum*, som påminde om *L. caucasicum* men var något blekare i färgen.

Vi fortsatte färden upp mot passet Tskhratskaro. På uppvägen stannade vi vid en lokal för *Traunsteinera sphaerica* och mitt ibland de vitblommiga plantorna fann jag ett rödblom-

Figur 9. *Gentiana angulosa* växte på mycket hög höjd i Kaukasus.

migt exemplar med röda punkter, samma färg som *T. globosa* har. Det är ju framför allt färgen som ansetts skilja de båda arterna åt, och fyndet antyder att *T. sphaerica* kanske inte är någon god art. På väg upp till passet såg vi stora bestånd av den vita *Rhododendron caucasicum*.

Uppe i passet pågick arbetena för fullt på den stora oljeledning som via Georgien ska gå ända från Turkmenistan till Iskendrum vid turkiska medelhavskusten. Från passet kunde man se in i Turkiet. På fjällängarna växte i stor mängd lågvuxna blåklockor, *Campanula tridentata*, samma art som vi sett på turkiska sidan. Vädrret försämrades snabbt, vår chaufför kommenderade avfärd och snart fick vi en hagelskur över oss. På hemvägen besökte vi en våtmark där Maia förväntade sig att finna *Dactylorhiza ibe-*

rica, men vi fann den ej. I stället hittade Sven B den sydöstliga formen av *D. fuchsii*, som brukar benämnas *D. saccifera*. Därmed kunde även frågetecknet om artens förekomst i Georgien rätas ut.

4 juli. Efter ytterligare en varm och svettig natt var det dags för vår sista exkursionsdag. Färden styrdes mot områdena öster och nordost om Tbilisi. Vi letade efter *D. iberica* i flera våtmarker men hittade den ej. Däremot fann vi kärknipprot *Epipactis palustris*. Vi fann också *D. fuchsii/saccifera* på fyra lokaler, så den är ordenligt belagd. I ett vackert bokskogsområde i Tianetidistriktet fann vi ett flertal knipprotter: *Epipactis persica*, *E. microphylla*, *E. leptochila* och *E. rechingeri*, alla fortfarande i knopp. Vägarna var här mer än usla och det gick inte fort framåt.

5 juli. Tidig väckning och avfärd till flygplatsen som är mycket liten och har endast en gate. Hemfärden via Prag gick utan problem och bagaget kom med den här gången.

Sammanfattningsvis var Georgien och Kaukasus en stor upplevelse och vi fick dessutom svar på våra frågor. Vi är mycket tacksamma mot Maia för hennes utmärkta värdskap och vi kommer gärna tillbaka. We have Georgia on our minds!

Sven Hansson är civil-ekonom och pensionerad bankman som ägnar mycket tid åt att studera vilda svenska och europeiska orkidéer, men har också en gammal kärlek till fjäll- och alpväxter. Sven har skrivit boken

”Orkidéer i svensk natur” och botaniserar flitigt även på sydligare breddgrader.

Adress: Almvägen 50, 187 34 Täby

E-post: g.ha@telia.com